

בתים מבפנים

הדס פישר

עפרה טנא, "הבתים הלבנים יימלאו": חיי יומיום בדירות תל אביב בתקופת המנדט, הקיבוץ המאוחד, 2013, 301 עמודים

בעמוד 162 בספרה של עפרה טנא מופיעה מפה היסטורית. היא אינה מציגה, כמקובל בז'אנר, מהלכי קרבות, תנועות אוכלוסין או תוכניות מדיניות, אלא את מה שטנא מכנה "מסע הלקטנות היומי" של עקרת בית תל-אביבית מאמצע המאה הקודמת, מסע שנמתח סביב לביתה בין מוקדים כמו אורנשטיין הקצב וחנות המכולת של שרה. את המפה האישית, השגרתית והמינורית הזו, המשחזרת את אופן מימושו של אחד מתפקידיה החברתיים של עקרת הבית – הצרכנות המשפחתית – אפשר לקרוא כתמצית המהלך ההיסטוריוגרפי של טנא. המשורר יהודה עמיחי ייחל בשירו "תיירים" (1980) לשינוי בסדרי העדיפויות המרחביים והתרבותיים, כשכתב כך על המדריכים את המבקרים בעירו: "הגאולה תבוא רק אם יגידו: אתם רואים שם את הקשת מן התקופה הרומית? לא חשוב: אבל לידה, קצת שמאלה ולמטה ממנה, יושב אדם שקנה פרות וירקות לביתו" (שירי יהודה עמיחי, כרך 3, עמ' 348). בדומה, אומרת טנא לקוראיה: אתם רואים את העסקן ההסתדרותי הזה, השב לביתו מפעילותו הציבורית החשובה למען המפעל הצינוני? לא חשוב: אבל לידו עומדת אישה, שקנתה מצרכים לבני ביתה ובישלה להם את ארוחת הצהריים. עקרת הבית הנשכחת הזו ודומותיה, גיבורותיו השקופות של העבר הארץ-ישראלי, יוצאות מאפלה היסטוריוגרפית לאור גדול בספרה של טנא. במבט רגיש וחד-אבחנה, אוהד אבל לא נוסטלגי, היא מנתחת את עבודתן הסיזיפית של עקרות הבית לא רק כבסיס הפיסי לחיי היומיום הביתיים, אלא גם כפעולה חברתית, המכוננת את הראוי מבחינה תרבותית בבית ומעבר לו.

ספרה של טנא משלב מגמות בולטות משני העשורים האחרונים בחקר העבר הארץ-ישראלי, שצמחו בהמשך לעבודתם של היסטוריונים של המערב המודרני ואזורי

הדס פישר היא דוקטורנטית בבית-הספר להיסטוריה באוניברסיטת תל-אביב.

וא"ל: hadas.fischer@gmail.com

השליטה שלו – עיסוק מתגבר בהיסטוריה של מגדר ומשפחה, של צרכנות ותרבות חומרית ושל מרחב ויחסי כוח חברתיים בו. באופן ספציפי, טנא לוקחת חלק במהלך היסטוריוגרפי ארוך טווח של השבת העיר – העיר כתופעה חברתית והעיר העברית בה"א הידיעה, היא תל-אביב – להיסטוריה הארץ-ישראלית. במהלך זה, היא תופסת מקום ייחודי כהיסטוריונית של המרחב הפרטי, אתר שהפך זה מכבר למקור עניין לחוקרים ברחבי העולם, אך עדיין לא נבחן באופן מקיף בהיסטוריוגרפיה המקומית, שהתמקדה במרחב הציבורי ובעשה בו. מנקודת מבטה, מתוככי הבית פנימה, מחלקת טנא את החברה התל-אביבית באופן חדש: לא על-פי אידאולוגיה מעמדית, שנתפשה בזרם המרכזי של ההיסטוריוגרפיה הציונית כגורם שיצר את קו השבר החברתי הראשי של היישוב היהודי, אלא על-פי פרקטיקה תרבותית בעלת תוכן מעמדי. בעיר העברית, טוענת טנא, ניהלו אנשי המחנה האזרחי ואנשי תנועת העבודה (וודאי האליטה הביורוקרטית שלה) סגנון חיים ביתי דומה, בורגני במהותו ובערכיו. את הדמיון החברתי הזה קושרת טנא להזדהות משותפת – אשכנזיות, קטגוריה חברתית מקומית חדשה, שהתעצבה במהלך הרבע השני של המאה העשרים בארץ-ישראל ושנמזגו בה מסורות יהודיות קודמות, חוויית ההגירה, ועיבוד מקומי בטעם לאומי של מה שנתפש כתרבות "מערבית" מודרנית. שעטנו תרבותי זה, שהבית – לפי טנא – היה אתר מרכזי להתגבשותו, הבטיח לטענתה את ההגמוניה החברתית והפוליטית האשכנזית. הודות לו יכלו המהגרים ממזרח אירופה וממרכזה להיעשות ל"אנשים מן היישוב" ו"להרגיש בבית" בארץ-ישראל.

מבחינה דיסציפלינרית, טנא משוטטת במרחבי הגבול שבין מדעי הרוח והחברה, בין ההיסטוריה המתבקשת לבין סוציולוגיה ואנתרופולוגיה, שמהן היא שואבת תאוריות, כלי מחקר ואופני התבוננות. הממד הסוציולוגי-האנתרופולוגי של המחקר בולט בכל היבט שלו: החל בשימוש שהיא עושה במושגים ובתאוריות של הוגים כדוגמת פייר בורדייה (Bourdieu) ונורברט אליאס (Elias), דרך קורפוס המקורות העיקרי – ראיונות אישיים, כנהוג במדעי החברה, לעומת הנטייה ההיסטוריוגרפית הקלסית למקורות ארכיוניים – וכלה בהעדפה של חלוקות תמטיות על פני כרונולוגיות בארגון מבנה הספר. בעוד שהזמן הביתי, היומיומי והמחזורי, תופס אצל טנא מקום חשוב, הזמן הציבורי-הפוליטי נוכח בספר באופן רחוק ומעורפל. למרות הציון "תקופת המנדט" בכותרת הספר, מה שצובע בעיני טנא את התקופה שבה היא דנה ומגדיר את הדינמיקה הפנימית בה אינו מציאותו של שלטון קולוניאלי, המגיה בספר להופעות אורח קצרות בלבד, וגם לא מוסדותיו הלאומיים של היישוב היהודי, אלא עלייתם של סוגי שיח מודרניים שונים במערב ובעקבות כך בארץ ישראל – על היגיינה, כלכלת בית, פסיכולוגיה התפתחותית, אדריכלות פונקציונלית

ועוד. המבט של טנא רחב מגבולותיה הפיסיים והרעיוניים של פלשתינה-א"י כטריטוריה מדינית וכ"בית לאומי", אך בה בעת גם מצומצם – לעתים מיקרוסקופי ממש – בקנה המידה שלו. זהו סוד כוחו של המחקר – הקישור בין תורות מדעיות ותהליכי מודרניזציה רחבי היקף לבין המובן מאליו של חיי היומיום, קישור המגלה באלה האחרונים משמעויות היסטוריות נסתרות. כך, למשל, מסתבר כי בקנייה היומית במכולת נטלה עקרת הבית חלק במערכת של פיקוח חברתי הדדי, והייתה נקודת קצה ברשתות מסחר גלובליות, ואילו בשגרה השבועית המפרכת של יום הכביסה המאוס לא רק התקינה את הביגוד המשפחתי ללבישה, אלא גם הופקדה על כינונם של טוהר תרבותי ותקן חברתי.

הסיור שאליו לוקחת טנא את קוראיה נע בכמה צירים מקבילים, מן הציבורי אל הפרטי, ומן הקונקרטי אל המופשט. מחציתו הראשונה של הספר מוקדשת לעיצובו של חלל הבית, מבחוץ (באמצעות התכנון העירוני) ומבפנים (באמצעות התכנון האדריכלי). בחלק זה מרכיבה טנא את הבמה שעליה תוצג, במחציתו השנייה של הספר, הדרמה של החיים הביתיים – ההתנהלות המעשית והיחסים החברתיים בין הכתלים בדירות תל-אביב.

מחקרה של טנא דן בדירות עירוניות, ולא בכדי. לאה גולדברג, **בדירה להשכיר** הקלסי, נטעה את הבניין העירוני-במובהק שתיארה ב"עמק יפה" מדומיין. אבל הדירות-להשכיר הממשיות, מזכירה טנא, היו חלק אינטגרלי מן המרקם העירוני. העיר בעיניה אינה תפאורה אחורית לדרמה הביתית, המולה חיצונית הנעצרת על סף הבית, אלא מוסד חברתי ומרחבי שיש לו תפקיד פעיל בקביעת דמותו של הבית והדינמיקה הפנימית בו. לכן היא פותחת את הספר בדיון בתנאי האפשרות של מושא המחקר שלה – בתכנון העירוני, בחוקי הדיור ובשוק השכירות המקומי – שהגדירו את ההקשר הרחב שבו צמח הזן הביתי הייחודי של דירה תל-אביבית. השפעתה של תנועת תכנון הערים המודרני על התפתחותה של תל-אביב, בייחוד בדמות תוכניתו של פטריק גדס (Geddes) הידועה משנת 1925, מוכרת היטב בהיסטוריוגרפיה המקומית (ראו את דו"ח התכנון של גדס **בזמנים** 106, אביב 2009). אך טנא מתבוננת בתכנון העירוני של תל-אביב וברעיונות המשוקעים בו מזווית ייחודית – הזווית המגדרית. היא דנה באופן שבו תכנון העיר הוביל להשאת נשים בבית, למשל באמצעות מדיניות של הפרדת אזורי תעסוקה מאזורי מגורים, דבר שהקשה על נגישות יומיומית של נשים למקומות עבודה; עם זאת, התכנון לא הרחיק אותן ממרחבי פנאי, צרכנות ובידור עירוניים, כמו במודל הפרברי המאוחר יותר, שניצניו נראו בתל-אביב לאחר מלחמת העולם השנייה. נקודה העולה מניתוח זה, ושבה וחוזרת לאורך הספר, היא כי השיח המקצועי המודרני, המדעי והאובייקטיבי-לכאורה, שיקף למעשה אידאולוגיות חברתיות בנות זמנו. התכנון העירוני המודרני, כך טוענת

טנא, ביקש להתאים יחידת בסיס מרחבית – הבית, ליחידת בסיס חברתית – המשפחה הגרעינית, ולעגן את הקשר בין השתיים בדמותה של עקרת הבית. אך טנא מתארת גם את הפער בין אידאולוגיה למציאות: בפועל, היא כותבת, הכתיבו התנאים ההיסטוריים – הגירה המונית בזמן קצר לתל-אביב, מצוקת דיור, וחוקים כתובים ולא-כתובים של שוק השכירות המקומי – הבדלים משמעותיים בין "עיר הגנים" האידאית לעיר הסואנת הממשית. בתי המשפחה הפרטיים שראה בחזונו גדס היו לבתי דירות שאכלסו משפחות רבות, לעתים קרובות יותר ממשפחה אחת בדירה. עם זאת, טנא מראה כיצד תפישת העולם של הבית הראוי, על חלוקת העבודה המגדרית בו, לא איבדה מאחיזתה, ועקרונותיה השתקפו פעמים רבות בעיצוב חלל הבית.

כמו תוכנית גדס, גם מקומה של האדריכלות המודרניסטית, שקיבלה את שמה הפופולרי מבית-הספר הגרמני לעיצוב "באוהאוס", הובטח בהיסטוריה ובמיתולוגיה העירונית התל-אביבית זה מכבר. גם במקרה זה טנא מחדשת, ומסיטה את המבט המחקרי מהתבוננות במעטפת הבית ובסגנונה, לאפיון התוכנית האדריכלית הפנימית. כך היא מציגה את התהוותה האדריכלית של תל-אביב באור חדש, לא כסדרה של שינויי סגנון, אלא כמעבר בין תפישות חלל שונות, המטמיעות השקפות חברתיות. טנא ממיינת את בתי תל-אביב לשלוש קטגוריות של תפישות חלל, שמתוכן היא רואה את השלישית – המאפיינת את האדריכלות המודרניסטית – כדומיננטית ביותר. תבניות שפה שגורות בשיח הישראלי, כמו "דירה בת שני חדרי שינה וסלון עם שלושה כיווני אוויר", מקבלות בחלק זה של המחקר נפח היסטורי, ויוצאות מגדר תיאור שקוף של מציאות "טבעית". ההקצאה של פונקציות דיור קבועות לחללים מסוימים במרחב הביתי היא התפתחות חדשה, מלמדת טנא, תולדה של תפישת החלל המודרניסטית. אך לפנייה, ובמידת-מה בזמנה, התקיימו בתל-אביב שתי תפישות חלל אחרות, גמישות יותר. האחת, ששורשיה במסורות מגורים מקומיות, חיברה חדר משפחתי עם חצר משותפת רבת-תכליתית, והאחרת, אירופית במוצאה, הגדירה דירה משפחתית, אבל כזו שלא התקיימה בה הבחנה בין חדרים על-פי תפקודם הרצוי. לעומת זאת, התכנון המודרניסטי, שראה את תפקידו בקידום עקרונות של יעילות, רציונליות ובריאות בתכנון הבית, "מכוננת המגורים", יצר הפרדה ברורה בין פרטי לציבורי בתוך החלל הביתי, וקיבע יחסים חברתיים במרחב באמצעות אפיון הגודל והמיקום של חדרי הבית. כך למשל, כותבת טנא, עוצב המטבח המודרניסטי כמעין אתר ייצור קטן-ממדים, המתאים לעובדת אחת בלבד, היא עקרת הבית, וממוקם בסמוך לאתר הצריכה המשפחתי, פינת האוכל, שאליו וממנו נעה עקרת הבית כדי להגיש ולפנות את מעשה ידיה. טנא אינה מתארת את תושבי דירות תל-אביב כמי שתפישת החלל הפונקציונלית נכפתה עליהם,

אלא כמי שהיו שותפים להשקפת העולם שעמדה בבסיסה. גם אם הופר הסדר המרחבי בשל אילווציה של מציאות החיים בחברת מהגרים, שזימנה לבית קרובים וזרים מחוץ למעגל המשפחה הגרעינית, שימרה עבודתה הביתית של אם המשפחה את האתוס של הבית הראוי.

החלק שדן בעקרת הבית ובשגרת יומה במרחב המצומצם של הבית ומעט מעבר לו הוא לב ספרה של טנא. היות-עקרת-בית, מלמדת טנא, לא היה ניגודה של עבודה מקצועית, אלא מקצוע בפני עצמו: היו לו מיומנויות נדרשות, שדות ידע ייחודיים ואתר משלו – הבית, שהובנה כמפעל שבו משמשת האישה כמנהלת וכפועלת ייצור גם יחד. בהתאם, נתפשו עבודות הבית לא כפעולות ספונטניות הנעשות לפי ידע המוטמע בגוף דרך מסורות משפחתיות, אלא כתחום שיש ללמוד ולהתמחות בו. ענפי ידע חדשים, בראשם כלכלת הבית, ביקשו להנחות את עקרות הבית כיצד למלא באופן יעיל את התפקידים שהועידו להן, בעזרת תורות מדעיות מתחום התזונה, ההיגיינה והניהול. הידע המקצועי הונחל לעקרות הבית באמצעות ערוצי הדרכה שונים, לעתים בתיווך סוכנות ידע כדוגמת ארנה מאיר, מחברת הספר **איך לבשל בארץ ישראל**, ששמו מעיד על היומרה החינוכית הגלומה בו. בה בעת, פרסומות למוצרי צריכה לסיוע בעבודות הבית הבטיחו לנשים (לשווא) הקלה ופנאי מעולו של הבית, תוך שהן מקבעות את חלוקת העבודה המגדרית בו. עבודות הבית, טוענת טנא, לא הטילו רק עול על עקרות הבית, אלא גם אחריות תרבותית, לקיומו של סדר מרחבי, משפחתי וחברתי תקין. עקרת הבית הייתה אמורה להרחיק גורמי לכלוך, מחלה וסכנה מן הבית, ולהזין את יושביו במקום, בזמן ובחומרים הנכונים. בשמם של עקרונות מדעיים אוניברסליים יצרה תפישה זו הייררכיה מעמדית, לאומית ואתנית. הבית הראוי הטמיע לתוכו חומרים מקומיים במשורה, אם הם יכלו להשתבץ בשיח המומחים, כמו במקרה של המלפפון והעגבנייה הטרניים, כוכבי הסלט הישראלי. את המצרכים החדשים, ואת המצרכים שהמשיכו להרכיב את המטבח האשכנזי בגלגולו הארץ-ישראלי, השיגה עקרת הבית במסגרת תפקידה כצרכנית המשפחתית. תפקיד זה קשר אותה אל הבית אך גם הוציא אותה מבין כתליו והפגיש אותה עם עמיתות למקצוע, עם ספקים ועם מגוון גורמי פיקוח ומנגנוני לחץ מוסדיים, כמו התעמולה למען "תוצרת הארץ" ומדיניות הקיצוב הממשלתית בתקופת מלחמת העולם השנייה.

חלקו האחרון של הספר דן בעבודות בית נשיות מופשטות יותר: האחריות לתקינותם של היחסים החברתיים בבית. הוא אינו מקיף נושא זה על כל היבטיו, אלא מתמקד בשני תחומים: גידולו של "האדם הראוי" מינקות עד בגרות, וטיפוח הזוגיות. בנוגע לתחום הראשון מבחינה טנא בהבדל על בסיס גילי: התינוק נתפש בשיח

המומחים המודרני כחלק מן הסביבה הביתית, וכמו את הבית, האם הייתה אמורה "להסדיר" אותו בהתאם ללוח זמנים נוקשה וקבוע, כמעין מכונה שיש לתחזק. בנקודה זו, יותר מאשר בחלקים אחרים של הספר, מציגה טנא סרבנות והתנגדות לגישה המכניסטית-המדעית מצדן של נשים תל-אביביות שהודרכו לאורה. לעומת השיוך הטוטלי של תינוקות לתרבות הבית, טנא טוענת כי באשר לילדים גדולים יותר ולנערים, השפעתו של הבית על חייהם נסוגה מפני המרחב הציבורי, שהלך וכבש מקום נכבד בעיצוב דמותם. ילדים ונערים בילו מדי יום זמן ממושך מחוץ לבית, עם חבריהם ובתנועות הנוער, או לחלופין במסגרת חינוך מוסדי, ועיצובם כבניו של "הבית הראוי" התמקד בהנחלת תרבות גבוהה, שהייתה צדו האחר, הכמוס, של אידאל הצבר המחוספס. לעומת ההתמקדות בהיבטים טכניים בהנחיות לגידול הילדים, טנא מצביעה על כך, שהיחסים בין בני הזוג, מקור ליציבות משפחתית וחברתית במודל המשפחה הגרעינית ההגמוני, היו אמורים להתאפיין באינטימיות רגשית. האחריות לקיומה של זו, כמו גם המחיר שגבה המתח שהתגלם בה בין רעיון ההדדיות הזוגית לאי-השוויון המגדרי ששרר בתקופה ההיא בחיי הנישואין ובחברה בכלל, היו נחלתה של האישה, חלק אינטגרלי מחיי הבית שלה.

ספרה של טנא מצייר דיוקן רב-פרטים ועז-מבע של מרחב פרטי בעל משמעות ציבורית. מעניין היה להרחיב את הפרויקט שלה אל מעבר לגבולותיו התחומיים, ולבחון באופן שיטתי ומרוכז את המרחב הפרטי כרעיון וכמעשה בבתיים ארץ-ישראליים אחרים: בין ביחס לבתיים לא-הגמוניים ביישוב היהודי, כמו למשל בתיהן של אימהות עובדות בשכר ובתיהן של משפחות מזרחיות, שטנא נוגעת בהם במפורז לאורך הספר, בין ביחס לצורות מגורים ארעיות כצריפים או אוהלים, שניקדו את המרחב התל-אביבי בתקופה הנדונה, ובין ביחס לבתיים לא-יהודיים – ערביים או בריטיים – בפלשתינה-א"י, המצויים מעבר לאופק ההתייחסות של טנא. האם התקיימו בבתיים אלה פרקטיקות חתרניות, א-הגמוניות? האם הם העמידו חלופה לבית הראוי האשכנזי, שטנא משרטטת את קוויו? או שמא תורגם ועובד בהם באופן אחר, בהתאם להבדלים תרבותיים, מוסד הבית המודרני המערבי, שהוליד גם את הבית היהודי-האשכנזי? עוד מעניין היה לבחון לעומק את צדו האפל של אידאל הבית הראוי, לסייר במרחבי הצללים שבחלל הדירה המוארת והנקייה – אתרים של כישלון, ייאוש ודיכאון – שבהם טנא מבקרת בחטף בלבד. עושר השאלות שצומח ממחקרה של טנא מעיד עד כמה המרחב הפרטי הוא כר פורה למחקר, ועל מקומו החשוב של הספר שלפנינו בהיסטוריוגרפיה של החברה היהודית הארץ-ישראלית והישראלית. הקשיבו לקולותיו של הבית, אומרת לנו טנא, התבוננו באורחותיו ובשגרת יומו. הם אינם טבע, אלא היסטוריה.

הידיעות בדבר מותה של בריטניה היו מופרזות

אריה דובנוב

Linda Colley, *Acts of Union and Disunion: What Has Held the UK Together – and What is Dividing it?* London: Profile Books, 2014, 192 pp.

בעגה השגורה בקרב היסטוריונים מקצועיים המונח "עכשוויות" (presentism) משמש על-פירוב כקללה חריפה. אמנם כל ידע היסטורי נבנה, נברר ונקשר להווה כזווית ראייה מסוג זה או אחר. אולם ניתוח העבר על סמך דילמות ההווה, או השאיפה להזיק לתוך זיכרון הדברים של הקיום האנושי שחלף ואינו עוד "אקטואליות" מסוג זה או אחר, נתפשים בדרך-כלל כביטויים של אנכרוניזם צורם, כטעויות האופייניות לטירונים לא-מיומנים שחשים מאוימים לנוכח השונות המוחלטת של תרבויות עבר. חלק ממשמתו של ההיסטוריון האקדמי, לפי סברה זו, הוא ההזכיר לכולנו, כי "העבר הוא ארץ זרה" וכי בה, כמאמר הסופר המחונון ל"פ הרטלי (Hartley), הדברים נעשים מעט אחרת. הגינותו המקצועית מחייבת אותו לעמוד בפרץ כנגד שורה ארוכה של פוליטיקאים, תועמלנים, עיתונאים דעתניים ושלל סוכני זיכרון, שאינם מהססים לעורר את העבר מרצו בשעת פולמוס על ענייני דיומא, ולהקיש בנחרצות כי העבר מכתוב בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים את הפעולות הציבוריות שיש לעשות בעתיד. אין פלא אפוא ששומר חותם טהרני מסוג זה מוצא עצמו כשידו על התחתונה בכל הזדמנות שהוא יוצא אל הזירה הציבורית, שבה הכללות פשטניות, גוזמאות וחצאי-אמתות הם מצרך מבוקש יותר מדיון למדני קפדני המדגיש דקויות, רב-ממדיות, קונטינגנטיות ומורכבות היסטורית.

את לינדה קולי (Colley), הכהנת הגדולה של ההיסטוריה הבריטית המודרנית, לא נוכל להאשים בטהרנות מסוג זה. היא מתפרצת אל הזירה הציבורית ללא מורא, וספרה, הנלווה לסדרה בת 15 משדרים ברשת הבי-בי-סי, מבקש להביא את זווית הראייה של ההיסטוריונית המקצועית אל תוך הפולמוס המסעיר את אזרחי הממלכה המאוחדת מאז סתיו 2012, עת נחתם ההסכם הפוליטי שסלל את הדרך לקיום משאל עם על עצמאות סקוטלנד – משאל עם שעשוי היה להוביל לפירוק של איחוד בן 307 שנים בין אנגליה, סקוטלנד ווילס. במצב עניינים סוער זה, מסבירה קולי בפתח הדבר לספרה, בעוד שהאירועים הנוכחיים זוכים להערות ולפרשנות ערה בתקשורת הכתובה והאינטרנטית,

אריה דובנוב מלמד בבית-הספר להיסטוריה ובחוג להיסטוריה כללית באוניברסיטת חיפה.

אי"א: adubnov@univ.haifa.ac.il

נוחץ לשמוע את קולם של ההיסטוריונים גם מחוץ למעגלים המקצועיים המצומצמים שבהם הם שוהים דרך קבע. עליהם לנצל את ההזדמנות להגיע אל קהל חדש שבפניו הם יוכלו להציג את הערך הייחודי של הדיסציפלינה שלהם, ומוטלת עליהם חובה אזרחית להפוך את הדיון הציבורי למושכל יותר ומתלהם פחות. במקרה הנדון, אפילו המשימה הבנאלית של עשיית סדר במושגים, בשמות ובתאריכים היא משימה חיונית, שכן מה בדיוק עומד על הפרק? עתידה של "בריטניה" (Britannia), אותה ישות מסתורית המתוארת כאלה רומית בשלל קריקטורות ויקטוריאניות? או שמא יש לדייק ולומר "בריטניה הגדולה" לציון האיחוד שנוצר בשנת 1707: או אולי מדובר ב"ממלכה המאוחדת", שהיא ישות פוליטית צעירה אף יותר, תוצר של איחוד משנת 1801 שחלו בו שינויים מרחיקי-לכת בשנים 1916 ו-1922? אפילו נושאי הדרכונים של הממלכה המאוחדת עצמם, טענה קולי בהרצאות ובראיונות שנלוו לפרסום הספר, מבלבלים כדבעי. זהותה של הישות, שגורלה עמד אז להיחנך תוך זמן קצר, כמו גם זהותם הלאומית של האזרחים, לוטים בערפל. כדי לפזר ערפל זה עלינו לקבל ברצינות את המגמות הצנטריפוגליות והצנטריפטליות של התפרקות ואיחוד, שליוו את ההיסטוריה הבריטית המודרנית בכל עליותיה ומורדותיה. טיעון הליבה בספרה של קולי הוא, שבריטניה הייתה מלכתחילה תלכיד מלאכותי ו"קהילה מדומינת" (imagined community); למעשה, אומרת קולי, מדובר בתוצר מודרני של פעילות פוליטית ותרבותית נמרצת, שאפשרה למגוון רב של קבוצות לאומיות קטנות יותר להתאגד וליצור סינתזה ייחודית, שאותה היא מכנה במונחים כגון "אומת תערובת" (mongrel nation) ו"מדינת תלכיד" (composite state). הטיעון בדבר סינתזה זו משמש כציר המקשר בין שלושת שערי הספר – "סיפורים", "חלוקות" ו"הקשרים" – מסגרת גמישה המאפשרת לקולי לנוע בקלילות בין דיונים תמטיים וכרונולוגיים המובאים בצורה נגישה, תמציתית וקולחת, מתובלים בשלל אנקדוטות, איורים, מפות וסיפורים קצרים. במידה רבה זהו ספר על סיפורים, שבמרכזו העלילות, המעשיות, הגוזמאות, המיתוסים ושאר התוצרים התרבותיים והפופולריים, שמילאו תפקיד מכונן בזמן שבני בריטניה הגדולה חיפשו אחר זהות על-אזורית ואינטגרטיבית. קולי מקפידה להציב סיפורים אלה מול מציאות היסטורית מורכבת פי כמה, שהתאפיינה בשסעים גאוגרפיים, דתיים, כלכליים ותרבותיים. כדי להדגים טיעון כה מורכב בלי להעמיס פרטים, על ההיסטוריון להתקדם בדילוגים בין דוגמאות ייצוגיות. במקרה של קולי מדובר לא אחת בקפיצות וירטואוזיות, שרק היסטוריון תרבותי רב-ניסיון יכול לעשותן. שהרי כיצד אנו נוטים לדמיין את בריטניה? דרך המנון ההכתרה "צדוק הכהן" שחיבר גאורג פרידריך הנדל, מלחין יליד סקסוניה, בשנת 1727 לכבוד המלך ג'ורג' השני? באמצעות הנאום הפטריוטי-האנכרוניסטי

ששם ויליאם שקספיר בפיו של ג'ון מגונט (John of Gaunt), ליד העיר גנט שבפלנדריה, במחזה **ריצ'רד השני?** או דרך דגל ה"יוניון ג'ק" המפורסם, שאמור לבטא את האיחוד אך בפועל לא כולל אף ייצוג חזותי של נסיכות ויילס, הבת החלושה של האיחוד?

הדמיון הגאוגרפי ממלא גם הוא תפקיד במחזה הקרוי המצאת הבריטיות: על אף הדימוי הפופולרי, שמוזהה את הישות הפוליטית המכונה בריטניה עם האי הבריטי, חשוב לקולי להדגיש, כי לא מדובר אלא במיתוס רב-עוצמה, שסייע לשמר את האשליה שקיימת זהות בריטית אינטגרטיבית מקדמת דנא המושתתת על מצע גאוגרפי נתון וטבעי. זה גם דינה של התפישה הרווחת לא פחות, שרואה בממלכה המאוחדת ובחבר העמים הבריטי ארכיפלג ענק שבמרכזו מקווי מים אדירים ובהם שולט הצי הבריטי ללא עוררין. בפועל זו דוגמא מאלפת לאופן שבו זיכרון קיבוצי סלקטיבי מסייע ליצור את התחושה כי קיימת "בריטיות" בזכות עצמה, שניצבת מעל לזהויות הלוקליות החזקות הקיימות בטלאים שמהם הורכב האיחוד. אדרבא, לא זו בלבד שהאיחוד בין סקוטים, אירים, אנגלים וולשים התבסס על מאזן כוחות לא-סימטרי בעליל, אלא שגם עוצמתם של דימויים אלה אפשרה התעלמות מפערים חברתיים, דמוגרפיים, דתיים וכלכליים עמוקים שהפרידו בין התושבים בדרום האי המשגשג לתושבי הצפון העניים וחסרי ההשכלה, בין הקתולים לאנגליקנים, בין דוברי "אנגלית המלך" (King's English), שהפכה לשפתה הרשמית והמכובדת של בריטניה, לדוברי הוולשית, הסקוטית, הגיילית-האירית ושאר הדיאלקטים המקומיים. התייעוש הנמרץ לא הקהה את חריפותם של ניגודים אלה, אלא אף החריפם ויצר סדקים חדשים בין היחידות המרכיבות את בריטניה. ואכן, במחצית הראשונה של המאה הקודמת היו פערי ההון וההשכלה כה עמוקים, עד שקשה היה שלא לקבל את הרושם כי בצדה של אנגליה העשירה, של עמק התמזה ולונדון רבתי, השתרעה "אנגליה אחרת", שיושביה הצביעו למפלגות אחרות, פנו למשלחי יד אחרים, דיברו בעגה שונה וזכו להשכלה שונה. הממלכה המאוחדת, לפיכך, אינה רק תוצר של הרכבה, אלא גם פרי מלאכת מחשבת של כיסוי והסתרה של מתחים פנימיים וחיצוניים. כמו במקרה של תנועות לאום אחרות, גם ההבניה של הזהות הלאומית הבריטית מתבססת לא רק על זיכרון, אלא גם על שכחה משותפת: אמת קטנה אך חשובה זו זוהתה על-ידי ארנסט רנאן (Renan) שנים רבות לפני בנדיקט אנדרסון ולינדה קולי גם יחד.

הטיעון של קולי בדבר סינתזה רחוק מלהפתיע את מי שמכירים את חיבוריה הקודמים ובייחוד את שני ספריה עטורי-השבחים: **בריטים: המצאתה של אומה** (Britons: Forging the Nation 1707-1837) משנת 1992, ו**שבויים: בריטניה, האימפריה והעולם** (Captives: Britain, Empire

and the World, 1600-1850) משנת 2002. בהזדמנויות אחדות, כמו גם בספר שלפנינו, הקפידה קולי להגדיר את עצמה "בת-ערובת", שבעורקיה זורם דם וולשי, אירי ואנגלי, ולציין את העובדה שבילתה חלק ניכר מן הקריירה האקדמית שלה בארצות-הברית. נתונים ביוגרפיים אלה אילצו אותה ללמוד איך להסביר מהי הזהות הבריטית בעיניהם של בני-הדודים מעברו האחר של האוקיינוס, להתנער עד מהרה מהעמדה של הסתגרות ובוז לזרים (עמדת ה-Little Englander), להכניס את קהילות התפוצה הבריטיות אל תוך מסגרת הדיון ההיסטורי ולהכיר בפלורליזם הבסיסי, שהבריטיות – להבדיל מן ה"אנגליות" – מספקת לרבים שכמותה. ואכן, חלקים נרחבים מספר זה נקראים כתמצית פופולרית ונגישה של חיבוריה האקדמיים של קולי, שמתוכם נבררו והודגשו הדוגמאות הייצוגיות הנחוצות כדי להעניק לדיון העכשווי פרספקטיבה היסטורית. כך, למשל, קוראי הספר למדים, כי על אף הדימוי הרווח שלפיו תושבי אירלנד, הבת הסוררת של האיחוד, לא השתלבו מעולם במפעל הבריטי, הרי שבפועל יותר אירים מאנגלים שירתו בצבא הבריטי החל משנות ה-30 של המאה התשע-עשרה; או, כי על אף גוזמאות, סיסמאות וחצאי-אמנות המופרחים תדיר בוויכוחים בני ימינו, סקוטלנד מעולם לא הייתה בפועל מושבה אנגלית כבושה, וכי על אף העובדה שלאומנים אנגלים וסקוטים אחדים ראו באיחוד פשרה בלתי-מושלמת, זו לא נתפשה על-פירוב ככניעה משפילה, אלא דווקא כעסקה משתלמת הנותנת הזדמנות לרתום את הלאומיות הסקוטית למכשיר פוליטי יעיל ולאמפריה רבת-עוצמה. בסופו של דבר הסקוטים אכן יצאו נשכרים, טוענת קולי, מעסקה מוצלחת זו, ועדות לכך אפשר למצוא באחוזה הגבוהה של סקוטים בשירות המדינה (civil service) הבריטי ברחבי האימפריה, וכן בביוגרפיות של שלושת ראשי הממשלה האחרונים של בריטניה – טוני בלייר, גורדון בראון ודייוויד קמרון – שנולדו למשפחות סקוטיות. בשנים האחרונות אין זו הולדתה של לאומיות סקוטית חדשה, היא מסכמת, אלא גילוי חדש של תופעה שהייתה קיימת זה זמן רב. מנקודת מבט זו, הבדלן הסקוטי החדש הוא תועלתן קר-מזג יותר משהוא אידאולוג רומנטי; לדידו האיחוד עשה את שלו, ועתה האיחוד יכול ללכת.

מה היו אפוא הגורמים שאפשרו ל"יוניון ג'ק" לשגשג עד כה? הקריאה הוויגית של ההיסטוריה (Whig history), השימוש במושג החירות כמושג מארגן של הזהות הבריטית, מילאו ללא ספק תפקיד מכריע בתהליך זה, כמו גם הפעילות הקולוניאלית הנמרצת שהעניקה מפעל משותף לכל חברי האיחוד. חשוב גם לציין, מזכירה קולי בפרק המסכם, שרבות מפעולות האיחוד נולדו בתגובה לאיום משותף או למלחמה, ללא תכנון מוקדם רב או מפורט. בית המלוכה הבריטי, שלו מוקדש אחד הפרקים הטובים ביותר בספר לטעמי, היה אף הוא גורם מרכזי: אף שהמונרכיה לא נותרה אדישה לשינויים

David Armitage, *Greater Britain*), דיוויד ארמיטג' (2007), (בהקשר זה מפתיע היעדר כל התייחסות מצדה לג'ון פוקוק [Pocock], בן לדור הנפילים של אסכולת קיימברידג', שהחל לדון בשאלות דומות כבר בשלהי שנות ה-70). תרומתה של קולי היא בהבאת כמה מהתובנות שנולדו מדיונים מלומדים אלה אל הזירה הציבורית, ובהדגשת היכולת המופלאה של הלאומיות הבריטית לאפשר לפלגים שונים ולמגמות סותרות-לכאורה לדור בכפיפה אחת.

בסופו של דבר דומה, כי לדידה של קולי נטייה מובנית זו לאיחוד והרכבה, יותר מכל סוג של חקיקה פורמלית, היא שיצרה בעבר, ומן הסתם תקיים גם בעתיד, אתוס המתפקד כמעין חוקה בריטית בלתי־כתובה. על כן, על אף תחזיות קודרות, קולי אינה צופה התפרקות דרמטית או "בלקניזציה" שבעקבותיה תיעלם בריטניה מן המפה. אדרבא, היא מסכמת את ספרה בנימת ביטחון ברוחו של אדמונד ברק (Burke), באמונה, וגם בהמלצות מפורשות למתכנני המדיניות באנגליה ובסקוטלנד: שידוד מערכות הדרגתי, מושכל ומדוד, היא סבורה, יאפשר לבריטניה להתארגן מחדש ולהפוך את וסטמינסטר, בדומה לווינגטון כבירת ארצות־הברית, למרכז של מערכת פדרלית או כמור־פדרלית. הצעה פרגמטית ומתונה שכזו תאפשר לסקוטלנד "להתגרש" באופן פורמלי מאנגליה ובה בעת להמשיך לקיים מערכת יחסים משותפת ארוכת־טווח – גם אם היא עשויה לאכזב עיתונאים המחפשים סנסציה ודרמה. הצעה זו, יש להניח, תידחה מניה וביה בידי טום ניייר (Nairn), אחת מדמויות המפתח בשמאל הבריטי החדש, שחזה כבר בשנות ה-70 את התפרקותה של בריטניה בסדרת מאמרים רבי־תהודה (Tom Nairn, *The Break-up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism*, 1977) שעמם מתפלמס ספרה של קולי בעקיפין. דומה שבריטניה של קולי, בדומה למרק טוויין בזמנו, מבקשת להכריז שהשמועות על מותה היו מוגזמות. והואיל ובהיסטוריה ולא בנבואה עסקינן, לא נותר לנו אלא לסכם: ימים יגידו.

היסטוריים והצליחה להמציא עצמה מחדש פעמים אחדות, היא יצרה את האשליה של המשכיות היסטורית ואת חוט השני המקשר בין זהויות המשנה הרבות שהיו חיוניות ליצירתה של זהות בריטית מאוחדת. קיימת מידה לא מבוטלת של אירוניה היסטורית בעובדה, שמלכי בריטניה שמרו על קשרי־דם שושלתיים ועל טריטוריות ביבשת אירופה גם בעשורים הראשונים של המאה העשרים ומעולם לא הסתגרו בדל"ת אמותיו של האי הבריטי. אולם מה שהופך את הסיפור שקולי מגוללת בספר למרתק וייחודי, הוא ההדגשה של בעלי החזון הפדרליסטי והמגה־לאומי, שפעלו בשוליים ובמרכז של ההיסטוריה הבריטית. זרם מעמקים זה חושף את ההקשרים ההיסטוריים שבהם פעלו רבים מאדריכלי האיחודים השונים, לרבות איחודים שלא יצאו אל הפועל. ההקשר הטרינס־אטלנטי וההקשר האימפריאלי הם ללא ספק המרכזיים שבהם. בניגוד לשנייה הידועה, לפיה האנגלים והאמריקנים הם שני עמים המופרדים על־ידי לשון משותפת, קולי מביאה לקדמת הבמה את בעלי החזון בדבר האיחוד והשיתוף, שחשבו על "בריטניה" כעל שם משפחה: תומס פונול (Pownall), מושל המושבה מפרץ מסצ'וסטס ערב המהפכה האמריקנית, שהטיף לאיחודן של 13 מושבות אמריקה הצפונית תחת מסגרת בריטית משותפת; וינסטון צ'רצ'יל, נצר לדוכס ממרלבורו (Marlborough) מצד אביו ונכדו של מיליונר אמריקני מצד אמו, שביקש לאחות את הקרע הטראומטי משנת 1776 בנאמו הנלהב בדבר היחסים המיוחדים של בריטניה וארצות־הברית, וכשכתב בפתוס על ההיסטוריה המשותפת ל"עמים דוברי האנגלית"; וההיסטוריון הוויקטוריאני ג'ון סילי (Seeley), שזיהה במגמות ההתפשטות העולמית של האימפריה הבריטית יד נעלמה המכוונת את ההיסטוריה בתבנית לינארית לקראת הקמתה של Greater Britain. קולי אינה ההיסטוריונית הראשונה שמגלה מחדש את המסורת של חשיבה פוליטית זו, אלא היא צועדת בדרך שסללו בשנים האחרונות מחקריהם של דנקן בל (Duncan Bell, *The Idea of Greater Britain: Empire and the Future of World Order, 1860-1900*).

כתובת המערכת: זמנים, בית־הספר להיסטוריה, אוניברסיטת תל־אביב, תל־אביב 6997801, טלפון: 03-6406367, דוא"ל: zmanim@post.tau.ac.il

להזמנת מנוי: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, רחוב ביתר 2, ת"ד 4179, ירושלים 9104101, טלפון: 02-5650444/5, פקס: 02-6712388, דוא"ל: shazar@shazar.org.il

כתובת המו"ל: בית ההוצאה לאור של אוניברסיטה הפתוחה, האוניברסיטה הפתוחה, הקריה ע"ש דורותי דה רוטשילד, דרך האוניברסיטה 1, ת"ד 808, רעננה 4353701, טלפון: 09-7781838, פקס: 09-7780667, דוא"ל: estherw@open.ac.il

מערכת **זמנים** מקבלת מאמרים בשפה העברית הדנים בנושאים היסטוריים מובהקים והפונים אל הקהל המשכיל ולא רק אל המומחים בתחום מסוים. כל מאמר המוגש ל**זמנים** נקרא על־ידי קוראים חיצוניים שקובעים את מידת התאמתו לכתב העת.

אורכם של המאמרים עד 7,000 מילים, ללא הערות שוליים. בסוף המאמר תוצע רשימה קצרה של ספרות מחקר מתאימה.

את המאמרים יש להגיש מודפסים ברווח כפול (רצוי בתוכנת Word) ולשלוח כצרופה בדוא"ל אל כתובת המערכת. רצוי לצרף הצעות לאיורים, לרבות הכיתוב לכל איור, וכן תקציר של המאמר באורך של מאה מילים לכל היותר.